

Agata Barczyńska

Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie

Konserwacja XIX-wiecznych muzealiów pochodzących z Syberii ze zbiorów Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie

Wstęp

Wystawa czasowa *Syberia. Głosy z Północy*, zaprezentowana od października 2020 roku do grudnia 2021 roku w Muzeum Etnograficznym im. Seweryna Udzieli w Krakowie (MEK), stanowiła jedynie fragment bogatej, bo liczącej ponad 350 muzealiów, kolekcji syberyjskiej w zbiorach Kultur Pozaeuropejskich¹. 79 wytypowanych spośród nich eksponatów opowiadało historię życia autochtonicznych grup etnicznych i narodów: Czukczów, Aleutów, Koriaków, Ewenów, Selkupów i Nieńców, a także dokonania czterech polskich badaczy, etnografów, zesłańców-naukowców. Owa wystawa stanowiła podsumowanie kilkuletniego projektu badawczego zespołu pracowników i współpracowników MEK, opisanego na łamach ósmego wydania czasopisma „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej” w artykule Magdaleny Zych, we współpracy z Jackiem Kukuczką, Grażyną Kubicą-Heller i Andrzejem Dybczakiem, pt. *Cztery spojrzenia na badawczy projekt muzealny na temat kolekcji syberyjskiej Muzeum Etnograficznego w Krakowie* [2021].

¹ Opis projektu i kolekcji wraz ze zdjęciami dostępny jest na stronie <https://etnomuzeum.eu/syberia>.

Aby zaprezentować obszernie zgromadzony materiał badawczy, wystawę uzupełniono o cykl spotkań trwających od kwietnia do listopada 2021 roku, pod hasłem: Syberia. Dopowiedzenia. Ostatnie z nich nosiło tytuł: *Delikatna materia — o konserwacji*, o czym będzie również niniejszy artykuł.

Konserwacja zbiorów jest jedną z podstawowych aktywności w ramach dbania o zasoby kolekcji muzealnych. Jej znacząca funkcja obejmuje szereg zagadnień w pionie zarządzania zbiorami w instytucji „długiego trwania”, jaką jest muzeum. Wśród nich do najważniejszych należy dokumentowanie prac konserwatorskich i działania prewencyjne, czyli zapobiegawcze. Zachowanie i ratowanie cennych eksponatów, zawarte w zakresie konserwacji zachowawczej i ratunkowej, stanowi kolejny, bardzo ważny aspekt. Te trzy zagadnienia tworzyły trzon pracy ze zbiorami syberyjskimi w czasie przygotowania eksponatów do wystawy.

Technologia wykonania eksponatów, które w dużej mierze cechowała wielomateriałowość, ich stan zachowania, ponad to nietypowość zawarta w proveniencji, stanowiły o ich wyjątkowości. W rękach pracowników konserwacji spoczywały przedmioty znajdujące się w światowych kolekcjach muzealnych, niepowtarzalne, bo zachowane w jednym bądź kilku egzemplarzach. Tego rodzaju eksponaty z unikatowej, historycznej kolekcji syberyjskiej stały się dla konserwatorów i renowatorów z MEK niewątpliwie źródłem wiedzy, przedmiotem prac rozwojowych, a także polem niekonwencjonalnych działań konserwatorskich.

Krótką charakterystyka obiektów

Obiekty z kolekcji syberyjskiej, zróżnicowane pod względem funkcji, materiałów, techniki wykonania odzwierciedlają kulturę „rdzennych, małych narodów Syberii i Dalekiego Wschodu”, jak współcześnie określa się w rosyjskiej literaturze całe spectrum narodów i grup etnicznych Syberii [Kukuczka 2022]. Wśród muzealiów² poddanych konserwacji znajdowały się części ubioru, przedmioty użytkowe, narzędzia pracy, akcesoria, modele kajaków i figurki kultu, wykonane z futra, piór, skór, kości, poroża, czy jelit ssaków morskich. Wiele z nich o wysokiej wartości artystycznej, nierzadko zdobione ornamentem o charakterze symbolicznym, co wyini-

² W artykule zamiennie używane są słowa: muzealia, eksponat i obiekt. Muzealia to przedmioty przechowywane w muzeum, tworzące kolekcję muzealną. Eksponatami są muzealia prezentowane publiczności na wystawach. Obiekt to określenie przedmiotu/artefaktu poddanego konserwacji i restauracji, stosowane w dokumentach konserwatorskich.

kało głównie z ich przeznaczenia. Pasy paciorków na kaftanach i obuwiu, w kolorze niebieskim, to symbole wody i nieba, zaś aplikacje ze skóry irchowej ułożono w rytm regularnych wzorów. Fartuchy, stanowiące element odświętnej odzieży kobiecej, wykonano ze skóry z futrem kamusa³, ozdobiono skórą renifera farbowaną ochrą czy białą-czarnymi paciorkami symbolizującymi karawanę reniferów. Skórzane pochwy na nóż ozdobiono również skórzanymi, geometrycznymi aplikacjami; a pasy zoomorficznymi sprzączkami wykonanymi z kości.

W gronie ciekawych obiektów znajdowało się dwustronne okrycie wierzchnie wykonane ze skórek maskonura złotoczubego, wyprawionej skóry wydry morskiej czy koticzaka niedźwiedziowego⁴. Ponad to, zdobiony nićmi jelitowymi i ornamentem wykonanym z czerwonego i niebieskiego barwnika. Ów ubiór, tzw. parka noszony był w porę deszczową piórami na zewnątrz, zimą do środka. Kapor, czepiec obrzędowy wykonany z trzech rodzajów futra: renifera, psa i rosomaka. To kobiece nakrycie głowy ozdobione mosiężnymi łańcuchami i obręczami o szamańskiej symbolice, stanowiło element stroju panny młodej. Wyjątkowe były dwie antropomorficzne figurki kultowe, „rodzinni strażnicy” o niewielkich rozmiarach, które wyrzeźbiono z drewna i obleczone w farbowaną, fabryczną tkaninę i skórę zwierzęcą, prawdopodobnie wiewiórki.

Dokładną historię, budowę technologiczną, a także opis formalno — kolorystyczny tych i pozostałych eksponatów z omawianej kolekcji można poznać na stronie portalu syberyjskiego MEK⁵.

Konserwacja MEK w kolektywie tworzącym wystawę

Zgromadzone informacje o przedmiotach i ich losach przekazywane były pracownikom Konserwacji Muzeum Etnograficznego w Krakowie systematycznie przed i w trakcie trwania prac konserwatorskich przez kustosza, opiekuna kolekcji Kultur Pozaeuropejskich, współuczestnika projektu, a tym samym kuratora wystawy, Jacka Kukuczkę. Wiedza ta była bardzo ważna na etapie poznawania obiektów przed przystąpieniem do opracowywania programu prac konserwatorskich i w czasie dobierania odpowiednich środków i materiałów do ich konserwacji. Niezmiernie ważnym aspektem było zapoznanie się z warunkami przechowywania zbiorów

³ Skóra z nóg renifera.

⁴ Inaczej kotik zwyczajny, gatunek ssaka z rodziny uchatkowatych.

⁵ <https://etnomuzeum.eu/syberia/kolekcja>.

syberyjskich w ostatnich dziesięcioleciach⁶. To one miały duży wpływ na stan zachowania artefaktów, ich właściwości fizyczne, mechaniczne i odkształcenia plastyczne. Te z kolei określały metodę postępowania konserwatorskiego i planowania sposobu ekspozycji w określonych warunkach mikroklimatycznych. Projekt aranżacji wystawy, uwzględniający zalecenia konserwatorskie dotyczące warunków ekspozycyjnych, stanowił temat spotkań z projektantką wystawy, Anną Zabdyrską. Ustalono również listę bezpiecznych mechanicznie i obojętnych chemicznie materiałów do wykonania etalaży, gablot, podestów i mocowań, określono miejsce i sposób ekspozycji każdego obiektu. Prace konserwatorskie zostały podzielone zgodnie z posiadanym przez pracowników konserwacji i restauracji doświadczeniem względem danego materiału, a także cechami indywidualnymi obiektu, które, między innymi, określały stopień precyzji przeprowadzania prac. Dzięki wzajemnej współpracy wystawa, potocznie zwana syberyjską, zyskała niepowtarzalny charakter w kameralnej przestrzeni zabytkowej piwnicy budynku przy ulicy Krakowskiej 46 w Krakowie, a jej wyjątkowość została uznana za jedno z najciekawszych wydarzeń sezonu i nagrodzona wyróżnieniem Marki Radia Kraków⁷.

Materiałoznawstwo, czyli krótka charakterystyka materii i uszkodzeń, jakim ulega

Materiały organiczne roślinne i odzwierzęce pozyskiwane i przygotowywane przez i na użytek człowieka, miały funkcjonować w odmiennych, często skrajnych warunkach klimatycznych. Podlegały działaniom różnych sił związanych z ich użytkowaniem, musiały spełniać kryterium dużej wytrzymałości i trwałości. Aby temu sprostać, poddane były różnym procesom, w tym: garbowaniu, wytrawianiu, natłuszczaniu, odtłuszczaniu, dekatyzowaniu, sezonowaniu czy impregnacji⁸. Materialność kolekcji syberyjskiej to futra, skóry, kości, ścięgna, jelita, pióra. Pozyskane z renifera, niedźwiedzia, psa, wiewiórki, rosomaka, sobola, foki, orki, morsa, morskich ptaków, ryb, żyjących w bliskim sąsiedztwie mieszkańca Sybe-

⁶ Pierwsze obiekty syberyjskie przyjęto do zbiorów w 1913 roku, ostatnie w trakcie projektu badawczego w 2017 roku.

⁷ <https://etnomuzeum.eu/aktualnosci/marka-radia-krakow-dla-wystawy-syberia-glosy-z-polnocy>.

⁸ Obszerny materiał dotyczący konserwacji skóry opisuje D. Okrągła [Okrągła, NIMOZ, b.r.,: 10].

rii. Z innych używane były: kamgarn⁹, nici konopne, szklane koraliki czy metalowe aplikacje.

Skóra z czasem traci swoje pierwotne właściwości, jej powierzchnia staje się matowa i sucha. Na skutek czynników zewnętrznych (hydroliza, utlenianie) włókna kolagenowe ulegają rozpadowi, a skóra traci na elastyczności. Jej struktura ulega osłabieniu lub/i degradacji. W przypadku futer, konsekwencją jest wypadanie włosów, które z biegiem czasu samo ulega podobnym zniszczeniom. Tkanina, traci właściwości fizyko-chemiczne. Struktura jest słabsza, nadwątłona. Splot bywa rozluźniony, dochodzi do uszkodzeń mechanicznych takich jak: przedarcia, przetarcia, zaplamienia, odbarwienia, ubytki [Ślesiński 1995: 55]. Kość, ze względu na swoją budowę i anizotropowość, przy zmiennych czynnikach zewnętrznych może zmieniać się nierównomiernie w różnych kierunkach. Zmiany dotyczą kształtu i objętości. W warunkach niskiej wilgotności pęka. Przy skrajnie wysokiej może dojść do zainfekowania pleśnią czy inwazji owadów. Ze względu na porowatość kości i jasną kolorystykę, szybko ulega ona odbarwieniom, żółknie, staje się krucha i łamliwa. Wystawiona na działanie promieni słonecznych, ciemnieje [Oraczewska b.r].

Stan zachowania obiektów

Ogólny stan zachowania obiektów z kolekcji syberyjskiej był zróżnicowany i mieścił się w przedziale umiarkowany — zły. Jest to stosunkowo dobra ocena kondycji obiektów, biorąc pod uwagę ich wiek i koleje losu. Na kondycję artefaktów miał wpływ szereg uwarunkowań. Począwszy od rodzaju materiału, sposobu pozyskania i obróbki, określanych jako czynniki wewnętrzne, po sposób i intensywność ich użytkowania, zwanych ogólnie czynnikami zewnętrznymi. Należy bowiem pamiętać, że pierwotnym przeznaczeniem obiektów było służyć ich twórcom i użytkownikom w życiu codziennym, w czasie wyjątkowych okazji, jak zamążpójście lub praktyk religijnych, w przypadku przedmiotów przeznaczonych sakrum w postaci figurek kultu. Wśród wytypowanych na wystawę obiektów znajdowały się również takie, które oferowano jako pamiątki czy przedmioty wymiany handlowej¹⁰. Ślady czynnego użytkowania widoczne były na wszystkich obiektach i nierzadko obejmowały szeroki zakres zniszczeń pod postacią zabrudzeń, przetarć, rozdarć, ubytków i autorskich reperacji,

⁹ przędza lub tkanina z wełny chesankowej.

¹⁰ Konsultacje z Jackiem Kukuczką, kustoszem, kuratorem wystawy *Syberia. Głosy z Północy*.

między innymi szycia czy wzmocnień konstrukcyjnych. Do ówczesnego sposobu obchodzenia się z obiektami dochodziło manewrowanie nimi po ich pozyskaniu, trudne okoliczności transportu i przechowywania w wielu miejscach, w zmiennych warunkach klimatycznych. Udostępnianie publiczności podczas różnych wydarzeń w siedzibie muzeum jak i poza (wystawy, użyczenia, warsztaty edukacyjne) stanowiło kolejny czynnik, który bez wątpienia wpłynął na stan zachowania omawianej kolekcji.

Wszystkie materiały podlegają nieubłagany zmianom starzeniowym tym szybszym, im częściej wystawione są na niekorzystne warunki środowiskowe i mikroklimatyczne. Duże, a w szczególności gwałtowne wahania wilgotności względnej i temperatury powietrza, wśród których skrajne wartości wilgotności i temperatury stanowią poważne zagrożenie, zanieczyszczenia powietrza występujące w postaci gazów, aerozoli, cieczy, ciał stałych. Także kurz, brud, ciepło, światło, promieniowanie ultrafioletowe i podczerwone, kwaśne pH, wpływają niekorzystnie na właściwości fizyko-chemiczne, wytrzymałość mechaniczną i zmiany estetyczne w wyglądzie obiektów. Ich efektem są między innymi: przesuszona i zeszywniała struktura, kruchość, łamliwość, załamania, zaplamienia, przebarwienia, zacieki, zabrudzona powierzchnia. Powyższe uszkodzenia charakteryzowały stan zachowania eksponatów syberyjskich poddanych zabiegom konserwatorskim. Kwas octowy, kwas mrówkowy, formaldehyd uwalniające się z materiałów drewnopochodnych, z których często wykonane są meble magazynowe i transportowe, niewłaściwe opakowania wykorzystywane do przechowania obiektów potęgują lub przyspieszają wyżej wymienione szkody¹¹. W efekcie dochodzi do utraty pierwotnych właściwości i zniszczeń materii zabytkowej, często nieodwracalnych.

Muzealia pokryte były warstwą brudu. Ten osadzał się na powierzchni materiałów gładkich, takich jak naciągnięte na drewniany stelaż modele kajaków, jelita czy szklane koraliki lub wnikał w głąb struktury materiałów wysokoporowatych. Do takich należały futra renifera, rosomaka¹², psa¹³ i skóra irchowa, z której wykonano kaftany, cholewy butów, kołczan¹⁴. Tłusty

¹¹ Zbyt małe i niskie opakowania doprowadzają do utrwalania starych bądź powstania nowych zniekształceń plastycznych. W przypadku obiektów przesuszonych i sztywnych, dochodzi do pęknięć i rozerwania w strukturze [Fic-Lazor, NIMOZ, 2013, s. 18-28].

¹² Ssak z rodziny łasicowatych.

¹³ Do wytwarzania ubrań stosowano m.in futra z samojeda (rasa psów zaliczana do sekcji północnych psów zaprzęgowych, myśliwskich i pasterskich).

¹⁴ Kołczan — futerał na strzały do łuku.

i intensywny brud zlokalizowano od strony wewnętrznej strojów i obuwia, szczególnie w miejscach mających bezpośredni kontakt ze skórą człowieka. Mocno zabrudzone były: wewnętrzna strona nakryć głowy, kołnierze, mankiety rękawów i dolne partie okryć wierzchnich. Mniej intensywne zabrudzenia pokrywały kolorowe wstawki wykonane z tkaniny oraz kość i metal. Mocno przesuszona skóra ssaka morskiego, z którego wykonano łąso, tzw. maut, była zeszywniała i spękana. Drobne, ale liczne spękania pokrywały powierzchnię skórzanych strojów. Przesuszone i twarde były pasy przy butach, skórzane aplikacje i rzemienie stanowiące ozdoby kaftanów. Podeszwy butów wykonane ze skóry niedźwiedzia charakteryzowały się porysowaną, przetartą powierzchnią. Zniszczenia powstały na skutek ich użytkowania. Do rzadkości należały niewielkie otwory w skórze powstałe w wyniku żerowania larw szkodników. Szczęśliwie nie zanotowano czynnej aktywności owadów. Do największych zagrożeń, na skutek osłabionej skóry, należało natomiast wypadające włosie renifera. To ono wymagało dużego zaangażowania czasu w proces oczyszczania i znalezienia preparatu przynoszącego odpowiednie, możliwie najlepsze efekty. Nadwyrężona kondycja skóry, która stanowiła główny materiał do produkcji przedmiotów, w wielu przypadkach odspojenia i spudrowania kolejnych warstw technologicznych (futro, dekoracja barwna), wymuszały przyjęcie postawy kompromisowej wobec założeń pracy konserwatorskiej. Intensywność oczyszczania z zabrudzeń musiała być zatem stopniowana i dostosowana do wytrzymałości materiałowej poszczególnych elementów każdego eksponatu. Szczególną ostrożnością cechowały się także prace przy oczyszczaniu parki — unikatowego obiektu częściowo wykonanego z ptasich piór. Tu podobnie, ich słaba przyczepność do podłoża powodowała wypadanie piór, co w efekcie wytyczało rozwiązania techniczne i technologiczne w zakresie ich oczyszczania.

Il. 1. Futro, uszyte ze skór z futrem renifera w dwóch kolorach. Mankiety obszyte pasami czerwonego sukna. Nieńcy. Przed 1878 r. Stan przed konserwacją. Fot. M. Wąsik, MEK.

Il. 2. Parka, dwustronna odzież kroju prostej sukni. Uszyta z piersi maskonura złotoczubego, skóry wydry morskiej (kałana) i koticzaka niedźwiedziowatego, zdobiona wełną czesaną tzw. kamgarn, pasem nici jelitowych. Aleuci. Przed 1883 r. Fot. M. Wąsik, MEK.

Il. 3. Panica, okrycie wierzchnie. Fragment obrazujący futro z psa. Nieńcy. Przed 1878 r. Stan przed konserwacją. Fot. M. Wąsik, MEK.

Il. 4. Futro, okrycie wierzchnie. Fragment obrazujący futro z renifera. Przed 1878 r. Stan przed konserwacją. Fot. M. Wąsik, MEK.

Il. 5. Kapor, czepiec. Fragment obrazujący futro z rosomaka. Nieńcy. Stan przed konserwacją. Fot. M. Wąsik, MEK

Il. 6. Para butów odświętnych. Ewenowie. Przed 1883 r. Stan przed konserwacją. Widoczne zabrudzenia podeszwy, ubytki po owadach na cholewach. Fot. M. Wąsik, MEK.

Il. 7. But dziecięcy, fragment. Ewenkowie. Przed 1883 r. Stan przed konserwacją. Widoczne przetarcia i rozerwania skóry. Fot. A. Barczyńska, MEK.

Il. 8. Pochwa na nóż, uszyta z futra renifera i skóry irchowej. Czukcz. Przed 1906 r. Stan przed konserwacją. Widoczne stwardniałe, połamane rzemienie. Fot. M. Wąsik, MEK.

Il. 9. Lasso do chwytania reniferów, tzw. Maut. Wykonany ze skóry zajęcia morskiego lub foki. Ewenowie. Przed 1883 r. Stan przed konserwacją. Widoczna przesuszona skóra. Fot. M. Wąski, MEK.

Il. 10. Kapor, nakrycie głowy, rewers. Fragment. Stan w trakcie oczyszczania skóry z zabrudzeń. Lewa strona po oczyszczeniu, prawa przed oczyszczeniem. Fot. I. Matuła, MEK.

Il. 11. Kaftan, okrycie wierzchnie, fragment rękawa. Stan w trakcie oczyszczania skóry z zabrudzeń. Lewa strona po oczyszczeniu, prawa przed oczyszczeniem. Fot. K. Mazurek-Lebowska, MEK.

Il. 12. Panica, okrycie wierzchnie, fragment. Nieńcy. Przed 1878 r. Stan w trakcie oczyszczania kołnierza z futra renifera. Lewa strona po oczyszczeniu, prawa przed oczyszczeniem. Fot. I. Matuła, MEK.

Il. 13, 14. Panica, fragment. Nieńcy. Przed 1878 r. Futro samojedą przed oczyszczeniem (po lewej), po oczyszczeniu (po prawej). Fot. I. Matuła, MEK.

Il. 15. Model kamlejk. Aleuci, Czukcze, Eskimosi, Jupik. Przed 1906 r. Stan w trakcie usuwania fragmentów gąbki z wnętrza. Fot. I. Matuła, MEK.

Il. 16. Kołczan, futerał na strzały. Czukcze. Przed 1870 r. Stan w trakcie podklejania rozerwanej skóry. Fot. A. Barczyńska, MEK.

Il. 17, 18. Część uprzęży na pysk renifera. Nieńcy. Przed 1880 r. Stan przed i po konserwacji.
Fot. A. Barczyńska, MEK.

Il. 19, 20. Kapor, obrzędowe nakrycie głowy z futra rosomaka, renifera, psa.
Zdobiony mosiężnymi obręczami i łańcuchami. Nieńcy. Stan przed konserwacją.
Fot. M. Wąsik, MEK (po lewej). Fot. Archiwum MEK, fragment fotografii A. Dybczaka (po prawej).

Il. 21,22 Panica, odwrocie. Nieńcy. Przed 1878 r. Stan przed i po konserwacji.
Fot. M. Wąsik (po lewej) i I. Matuła, MEK (po prawej).

Założenia pracy konserwatorskiej

Opracowując plan pracy nad wytypowanymi obiektami skupiono się przede wszystkim na tym, aby zachowując materię w jej maksymalnie naturalnym charakterze, razem ze śladami użytkowania, zmianami starzeniowymi, śladami powstałymi na przestrzeni czasu a stanowiącymi o jej wartości i historii, wpłynąć na właściwości techniczne obiektów, zlikwidować skutki negatywnych oddziaływań, zahamować dalszą destrukcję. Tym samym przywrócić wartości estetyczne, umożliwiające prezentację kolekcji publiczności. Jednym z głównych założeń, jakie przyjmuje Konserwacja Muzeum Etnograficznego w Krakowie w stosunku do wszystkich muzealiów, czyli również omawianych w artykule, jest postępowanie bez zbędnej ingerencji w materię, skupiające się na tych etapach pracy, które likwidują przyczyny i zatrzymują lub wyraźnie spowalniają skutki zniszczeń. Priorytetem jest przeprowadzenie takich zabiegów konserwatorskich, jakich rzeczywiście wymaga obiekt dla jego bezpieczeństwa, w imię długoterminowego trwania. Założenia konserwatorskie obejmowały więc wykonanie koniecznych prac konserwatorskich przy użyciu bezpiecznych, możliwie naturalnych i kompatybilnych środków konserwatorskich, dobranych indywidualnie do każdego materiału, jego stopnia destrukcji, wytrzymałości mechanicznej i wrażliwości na czynniki zewnętrzne. Skupiono się głównie na oczyszczeniu materii z wszelkich zanieczyszczeń, uelastycznieniu powierzchni skóry, zlikwidowaniu deformacji, wykonaniu koniecznych napraw w postaci klejenia lub napraw tkackich. Założenia pra-

cy obejmowały ponadto bezpieczny transport, sposób ekspozycji i właściwe przechowywanie eksponatów w magazynie zbiorów, po okresie prezentacji.

Przebieg prac konserwatorskich

Pierwszym etapem prac konserwatorskich wpisanym w regułę postępowania konserwatorskiego w stosunku do obiektów nowo przyjętych, przemieszczanych i udostępnianych jest poddanie ich zabiegowi fumigacji w komorze próżniowo-gazowej¹⁵. Zabieg wykonany został na wybranych muzealiach i miał charakter konserwacji prewencyjnej w odniesieniu do obiektów długo przechowywanych w magazynie zbiorów. Rozpoznanie każdego obiektu zaczęto od dokładnych oględzin, ustalenia cech fizycznych, techniki wykonania i oceny stanu zachowania. Zastosowanie odpowiednich środków i preparatów w celu oczyszczenia muzealiów z nawarstwień kurzu, brudu i innych zanieczyszczeń, poprzedzono wykonaniem prób w celu sprawdzenia metod konserwatorskich i doboru materiałów konserwatorskich w kolejności oczyszczania „na sucho” i „na mokro”. Zgodnie z posiadaną już wiedzą dotyczącą konserwacji skór, materiału kościanego i tkaniny, wykorzystano powszechnie znane w sztuce konserwatorskiej preparaty lub ich mieszaniny. Zastosowano także nowe, nietypowe rozwiązanie, które omówione zostanie w kolejnym rozdziale artykułu.

Charakterystycznym i nieodzownym elementem pracy konserwatora — restauratora, zgodnym z *Kodeksem Etyki Konserwatora — Restauratora Dzieł Sztuki*¹⁶, jest indywidualne podejście do każdego obiektu, zaś podstawowa zasada traktowania dóbr kultury brzmi „Primum non nocere”, czyli po pierwsze nie szkodzić. W myśl tej zasady poszukiwano preparatów skutecznych w działaniu, dla osiągnięcia zamierzonego celu i efektu estetycznego, jakim była poprawa kondycji materiałów i ich wyglądu. W ramach metody oczyszczania „na sucho” użyto gum w kostce, gumki w proszku, gumowych szczotek, gąbki Wishab i skalpela. W ten sposób oczyszczono duże powierzchnie skóry irchowej, w tym awersy i rewersy strojów oraz obuwia, elementy dekoracyjne, frędzle, rzemienie przy futerałach na noże, rewersy pasów osłonięte tkaniną. Pędzlami i od-

¹⁵ Fumigacja w komorze UDA 800 wykorzystywana do zwalczania drobnoustrojów, bakterii, grzybów pleśniowych we wszystkich stadiach rozwojowych. Obejmuje zabieg dezynfekcji i dezynsekcji w warunkach podciśnienia z użyciem mieszaniny gazów: tlenu etylenowego i dwutlenku węgla.

¹⁶ *Kodeks Etyki Konserwatora — Restauratora Dzieł Sztuki*, Ogólnopolska Rada Konserwatorów Dzieł Sztuki, Związek Polskich Artystów Plastyków.

kurzaczami z regulacją mocy, wyposażonymi w miękką nakładkę i filtry HEPA usunięto luźne nawarstwienia kurzu i brudu. Ze względu na budowę technologiczną materiału kościanego oczyszczanie przeprowadzono głównie mechanicznie, przy użyciu tkaniny z mikrofibry i szczoteczki. Powierzchnię kości wypolerowano irchą. Miejscami zabrudzenia usuwano zwilżonym wodą demineralizowaną tamponem z waty, osuszając od razu oczyszczaną przestrzeń. Pasy i rzemienie wykonane ze skóry irchowej pokrywał czerwony barwnik¹⁷, który był nietrwały i miał tendencję do osypywania się. W związku z tym, oczyszczanie wykonano głównie w miejscach pozbawionych koloru bez demontażu poszczególnych elementów uprzęży na pysk renifera, o której mowa.

Dzięki zastosowaniu preparatów w postaci mleczka i balsamów o właściwościach czyszczących i pielęgnacyjnych, równocześnie oczyszczono i nawilżono stwardniałą, przesuszoną skórę. Dzięki temu usunięto zabrudzenia i zrelaksowano łąso, awersy pasów, skórzane aplikacje, modele kamlejek¹⁸, modele aleuckich kajaków, otoki obuwia czy skórzane torebki i sakiewki. Niektóre modele odzieży wykonane na wzór oryginalnych ubrań mieszkańców Syberii wypełniono przed laty tworzywem sztucznym — pianką, która z biegiem czasu rozpadła się na kawałki i częściowo przykleiła do ich wewnętrznej strony. Należało usunąć ją mechanicznie. Zadaniem wymagającym szczególnego pietyzmu na każdym kroku obchodzenia się z obiektem, była konserwacja zachowawcza ptasich piór — maskonura¹⁹. Ze względu na obecność powłoki hydrofobowej²⁰ na ich powierzchni, zanieczyszczenia były nieduże i powierzchniowe. Wykonanie prac oczyszczających przeprowadzono, mówiąc kolokwialnie „z lotu ptaka”, ze względu na słabą przyczepność zanieczyszczeń do piór i osłabioną przyczepność piór do podłoża. Usuwanie zabrudzeń wykonano przy użyciu niskoprocentowego, wodnego roztworu kwasu octowego, stabilizując pióra u nasady, aby uniemożliwić ich wypadanie. Dzięki temu zachowano ich elastyczność i wykonano równocześnie

¹⁷ Czerwony barwnik pochodzenia organicznego, rozrabiany z masłem, stosowany do barwienia skórzanych elementów uprzęży. Pozyskiwany w Kanińskiej Tundrze, zdobił uprzęż do zaprzęgu renifera używanego przez kobiety.

¹⁸ Element tradycyjnego stroju Aleutów zamieszkujących Wyspy Komandorskie i Wyspy Aleuckie. Nakładane na odzież wierzchnią miały chronić ją przed wilgocią czy przemoczeniem. Wykonane z jelit lwów morskich lub fok, a nawet skór rybich.

¹⁹ Gatunek ptaka wodnego zamieszkujący wybrzeża, wyspy i wody północnego Atlantyku, a także rejonów Oceanu Arktycznego.

²⁰ Maskonur pokrywa pióra wydzieliną gruczołu ogonowego, która tworzy warstwę wodoodporną. Parka spełniała m.in. funkcję odzieży przeciwdeszczowej, gdyż wykonana została z grzbietów i podgardla tego ptaka.

dezynfekcję prewencyjną (preparat posiada właściwości bakteriobójcze), przy użyciu bezpiecznego środka ekologicznego.

Materiały organiczne zapamiętują odkształcenia, jakim często ulega obiekt przechowywany zbyt długo w zbyt ciasnych miejscach. Częściowo uelastycznione skórzane rzemienie, frędzle, pasy czy płyty skóry wymagały prostowania zagięć i zagnieceń. Zabieg ten przeprowadzano na nawilżonej całościowo lub częściowo powierzchni pod obciążeniem, w stopniu ograniczonym przez właściwości fizyczne danego obiektu. W tym celu użyto profesjonalnych preparatów firmy Maroquin, Renoskór, Starwax. Dzięki temu pozaginane i zmięte fragmenty obiektów odzyskały swoją płaszczyznę. Nieduże rozerwania skóry, które mogły ulec dalszej degradacji, sklejonano na styk przy użyciu kleju rybiego w płynie²¹.

Konserwacja futra zwierzęcego polem ciekawych doświadczeń konserwatorskich

Ciekawym, bo nietypowym w codziennej praktyce konserwatorskiej doświadczeniem było przygotowanie do ekspozycji muzealnej futra renifera, psa i rosomaka. Stan zachowania dwóch ostatnich był podobny i określony został jako umiarkowanie dobry. Futro renifera prezentowało bardzo złą kondycję wynikającą z braku przyczepności włosa do skóry, co skutkowało jego wypadaniem przy jakimkolwiek ruchu. Poszukiwano najlepszego dla wszystkich trzech rodzajów rozwiązania technologicznego, umożliwiającego skuteczne oczyszczanie, a tym samym odzyskanie tekstury i kolorystyki, poprzez usunięcie usztywniającego, ciemnego brudu i kurzu. Przesuszone sierść i jej słaba adhezja do podłoża wymuszały postawę kompromisową wobec konieczności jej oczyszczenia, i potrzeby zachowania każdego włosa.

Oczyszczanie na sucho i przy użyciu niskoprocentowych roztworów kwasu octowego nie dawało zadowalających rezultatów. W konsekwencji poszukiwań najbardziej optymalnego preparatu wykorzystano produkt weterynaryjny firmy Eurowet Vetinet²², przeznaczony m.in. do mycia i dezynfekcji zwierząt przed zabiegami. Dzięki jego zastosowaniu wykonano równocześnie dwie czynności, skutecznie oczyszczając włosie z zanieczyszczeń i dodatkowo dezynfekując powierzchnię. Roztwór produktu o niskim stężeniu nano-

²¹ Wysokiej jakości klej otrzymywany ze skór i resztek ryb o właściwościach elastycznych i dużej sile klejenia. Odwracalny, charakteryzuje się dużą odpornością na wilgoć.

²² Bezpieczeństwo produktu potwierdzone rozporządzeniem WE1272/2008.

szono na niewielką przestrzeń, emulgując brud i inne zanieczyszczenia. Opracowywaną partię neutralizowano odsączonym z wody destylowanej tamponem z waty do momentu usunięcia całości produktu. Umyte włosie osuszano chłonnym ręcznikiem papierowym. Zwilżone włosie delikatnie rozczesywano i pozostawiano do całkowitego wyschnięcia. W przypadku futra renifera również konieczne było stabilizowanie włosa u nasady, a cały proces wykonywano ograniczając preparaty do minimum.

W ten sposób skutecznie oczyszczono wszystkie futra. Włosie zdecydowanie pojaśniało, nabrało sprężystości. Splątane lub skleione kosmyki zostały rozczesane i zyskały charakterystyczną dla siebie plastyczność.

Opieka konserwatorska — konserwacja zabezpieczająca

Pierwszą i najważniejszą działalnością zawartą w profilaktyce konserwatorskiej jest konserwacja prewencyjna (zachowawcza, zabezpieczająca). Obejmuje ona szeroki wachlarz zagadnień w ramach opieki nad zabytkami, do których należy m.in. zarządzanie środowiskiem. Stworzenie muzealiom, w miejscu ich przechowywania i eksponowania, odpowiednich warunków mikroklimatycznych, dopasowanych do budowy technologicznej i stanu zachowania, stanowi nieodłączny element pracy konserwatora. Koniecznym było zapewnienie obiektom syberyjskim w okresie ich czternastomiesięcznej ekspozycji właściwych, możliwie stabilnych wartości temperatury powietrza i wilgotności względnej, zgodnych z normami konserwatorskimi dla różnych rodzajów obiektów zabytkowych. Dla obiektów wielomateriałowych wartości te mieściły się w granicach: 16-20 °C i 45-60 % RH. Niezbędny był stały monitoring mikroklimatyczny. Opieka konserwatorska obejmowała także przygotowanie właściwych opakowań, w tym wykonanie z materiałów bezkwasowych pudeł dedykowanych dla konkretnych obiektów wielkogabarytowych. Zapewniły one bezpieczny transport eksponatów i przechowywanie w magazynie zbiorów Kultur Pozaeuropejskich.

Podsumowanie

Konserwacja pochodzących z Syberii XIX-wiecznych muzealiów ze zbiorów Muzeum Etnograficznego w Krakowie, stanowiła ważną część pracy konserwatorskiej nie tylko z punktu widzenia doświadczenia zawodowego, ale też ze względu na obiekty, które po wielu latach przechowywania zyskały „drugie życie” w imię ekspozycji muzealnej. Prezentacja fragmentu kolekcji syberyjskiej na wystawie czasowej *Syberia. Głosy z Północy* stała

się okazją do wydobywania na światło dzienne przedmiotów, których historię, charakter i unikatowość znało, jak dotąd, jedynie kilkanaście osób, a także do podzielenia się nimi z szerszą publicznością. To zaś zaowocowało dużym zainteresowaniem nie tylko ze strony innych instytucji muzealnych, co wpisuje się w dalsze losy unikatowych obiektów syberyjskich.

Bibliografia

Charkowska Anna

2020: *Warunki środowiskowe w salach wystawowych i magazynach muzeów*, „Instal”, nr 3, s. 26-30; <https://www.researchgate.net/publication/351054900> [dostęp: 03.03.2022].

Fic-Lazor Anna

2013: *Magazynowanie zbiorów muzealnych w: ABC profilaktyki konserwatorskiej w muzeum*, seria wyd. „Ochrona Zbiorów”, zeszyt nr 3, Warszawa: Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, s. 18-28.

Grupa Małgorzata

2007: *Konserwacja jedwabnych tkanin i rekonstrukcja szat*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Numizmatyczna i Konserwatorska”, nr 13, 2004–2007, s. 207-218.

Kukuczka Jacek

2022: *Podstawowe informacje o historycznej kolekcji syberyjskiej znajdującej się w zbiorach Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie*, niepublikowana, Muzeum Etnograficzne w Krakowie.

Okragła Dorota

[b.r.]: *Skóra pod lupą — techniki, technologie, identyfikacja*, [w:] *Skóra w obiektach muzealnych*, Kraków: seria wyd. „Ochrona Zbiorów”, zeszyt nr 4, Kraków: Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Muzeum Narodowe w Krakowie, s. 4-19.

Oraczewska Marta

[b.r.]: *Wybrane zagadnienia dotyczące konserwacji — restauracji kości*, III rok, seminarium niższe, [b.m.]

Ślesiński Władysław

1995: *Konserwacja zabytków sztuki. Rzemiosło artystyczne*, Tom 3, Warszawa: Arkady.

Zych Magdalena (we współpracy z Jackiem Kukuczką, Grażyną Kubicą-Heller

i Andrzejem Dybczakiem)

2021: *Cztery spojrzenia na badawczy projekt muzealny na temat kolekcji syberyjskiej Muzeum Etnograficznego w Krakowie*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej”, nr 8, s. 151-172; https://zwam.ptl.info.pl/wp-content/uploads/2022/01/01_09_Cztery-spojrzenia_Zych.pdf [dostęp: 03.03.2022].

Strony internetowe

<https://etnomuzeum.eu/syberia> [dostęp: 14.04.2022]

<https://etnomuzeum.eu/syberia/kolekcja> [dostęp: 21.08.2022]

<https://etnomuzeum.eu/aktualnosci/marka-radia-krakow-dla-wystawy-syberia-glosy-z-polnocy> [dostęp: 16.03.2022]

Agata Barczyńska

Conservation of 19th Century exhibits from Siberia in the Cracow Ethnographic Museum's Collection of non-European art

This article describes the conservation of seventy-nine unique, 19th century objects from Siberia in the Cracow Ethnographic Museum's non-European Cultures' Collection. These objects were selected for the temporary exhibition called *Siberia: Voices from the North*, which was displayed at the museum between 2020 and 2021. The article describes the actions taken in preparation for the exhibition, including collaboration with the exhibition curators, and the various stages of the conservation work carried out by the Museum's team of conservation and restoration workers. The article's form is similar to the conservation's documentary, and, among other details, includes information concerning the object's characteristics, their state of preservation, and the course of the conservation work. The text includes photos of the objects before, during, and after the conservation process.

Keywords: Conservation, Siberia, Cracow Ethnographic Museum, non-European Cultures' Collection.

